

PÄÄKIRJOITUS

Olli Kleemola

Tieteellisen laadun tae? Vertaisarviointi 2000-luvulla

Lähes kaikessa tieteellisessä julkaisemisessa vertaisarviointi on toisen maailmansodan jälkeen vakiinnuttanut asemansa olennaisimpana tieteellisenä laadunvarmistusmenetelmänä. Laajimmin etenkin ihmistieteissä käytössä lienee niin kutsuttu kaksoissokkomenettely, jossa kaksi toimituksen ulkopuolista asiantuntijaa arvioi artikkelin, kirjan tms. käsikirjoituksen ja antaa siitä palautteen, jossa he ilmaisevat kantansa esimerkiksi ilmoittamalla, voiko artikkelin julkaista sellaisenaan, pienin muutoksin, huomattavin muutoksin vai vastustavatko he julkaisua kokonaan. Vertaisarvioijat toimittavat lausuntonsa toimituskunnalle, joka välittää ne edelleen kirjoittajalle. Kaksoissokkomenettelyn mukaisesti kumpikaan osapuoli ei saa tietää toistensa nimiä.

Viime vuosien aikana, kun tieteellisen julkaisutoiminnan avoimuuteen on alettu kiinnittää entistä enemmän huomiota, on myös havahduttu tarkastelemaan keskeisintä laadunvarmistuksen prosessia kriittisestä näkökulmasta. Perinteiseen vertaisarviointiprosessiin on havaittu sisältyvän useita ongelmia, joista keskeisimpinä voidaan mainita selektiivisyys, läpinäkymättömyys sekä anonyymiyden aiheuttamat ongelmat. Selektiivisyydellä viitataan tässä yhteydessä siihen, että arvioijien valinta on toimittajien vastuulla ja kirjoittajalla ei ole siihen vaikutusvaltaa. Läpinäkymättömyys taas tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että koska kirjoittaja ja vertaisarvioijat eivät saa tietää toistensa identiteettejä ja toisaalta vertaisarviointilausunnot eivät ole julkisia dokumentteja, mahdollistaa nykyinen malli erilaisia väärinkäytöksiä, vaikka tilannetta on pyritty korjaamaan esimerkiksi erilaisilla eettisillä säännöstoilla. Tällaisia väärinkäytöksiä voivat olla esimerkiksi tilanteet, joissa anonyymiteetin suojassa toimiva arvioija käyttää valtaansa artikkelin julkaisemisen estämiseksi tai ainakin sen viivyttämiseksi. Riski tähän on erityisen suuri nykyisessä akateemisessa maailmassa, jossa julkaisuja tuotetaan kiihtyvällä vauhdilla ja julkaisuilla on usein ratkaiseva merkitys esimerkiksi virantäytöissä. Tietoisten väärinkäytösten lisäksi arviointiprosessin läpinäkymättömyys luo pohjaa myös erilaisille väärinymmärryksille sekä painottaa arvioitsijoiden subjektiivisia näkemyksiä.

Arvioinnin anonyyminen ja läpinäkymättömyys eivät aiheuta ongelmia pelkästään kirjoittajalle. Arvioijan kannalta ongelmallista on se, että arvioijan työ jää varsin näkymättömäksi. Vertaisarvioinnit voi kyllä jo nykyäänkin merkitä ansioluetteloon, mutta niitä ei juuri huomioida ansioina.¹

Viime vuosina eri puolilla maailmaa onkin kokeiltu erilaisia avoimen vertaisarvioinnin muotoja ratkaisuihin edellä mainittuihin ongelmiin. Myös Ennen ja nyt kokeili jo vuosina 2016 ja 2017 muutamassa numerossaan avoimen vertaisarvioinnin mallia, jossa sekä kirjoittaja että vertaisarvioija saivat tietää toistensa nimet ja vertaisarvioijien nimet myös julkaistiin artikkelin alussa. Tämä avoimen vertaisarvioinnin kokeilu sai positiivista palautetta sekä kirjoittajilta että arvioijilta. Positiivisen palautteen rohkaisemana käynnistimme vuonna 2018 Suomen Tiedekustantajien liiton hankkeen avoimen ja joukkoistetun vertaisarvioinnin testaamiseksi. Kokeilun pohjalta tähän numeroon valittiin kolme artikkelia: Merja Tarvaisen artikkeli vammaisten sotakokemuksesta, Juho Ovaskan vertaisarvioitu katsaus 1980-luvun historiankirjoituksesta ja Kimmo Elon Stasin ulkomaantiedustelua esimerkkitapauksen kautta tarkasteleva artikkeli. Lisäksi numerossa on Ennen ja nyt -lehden päätoimittaja Lauri Keskinen katsausartikkeli, jossa hän avaa omaa näkökulmaansa kokeiluun, ja projektipäällikkö Erika Liljan katsaus, jossa hän vertailee erilaisia vertaisarviointimalleja. Tässä kokeilussa haluttiin testata mahdollisimman pitkälle vietyä avointa prosessia, jossa myös eri työvaiheet pyrittiin tekemään näkyviksi. Sen lisäksi, että arvioijan ja tekijän henkilöllisyys ovat julkisia, myös vertaisarviointilausunto ja artikkelin korjaamaton versio julkaistaan rinnakkain artikkelin lopullisen, korjatun version kanssa. Näiden ratkaisujen tavoitteena on paitsi edellä mainittujen rakenteellisten ongelmien ja väärinkäytösmahdollisuuksien korjaaminen myös arvioijan työn tekeminen näkyvämmäksi.

Ennen ja nytin uudenlaisen vertaisarviointimallin kokeiluun sisältyy avoimuuden lisäksi olennaisena osana myös joukkoistamislementti. Joukkoistamisella tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, että arvioitavat artikkelit julkaistiin EDuuni-wikialustalla ja vertaisarviointiin saattoi osallistua kuka tahansa. Pilottihankkeessa artikkeleille tosin vielä nimettiin kaksi vastuullista pääarvioijaa, mutta jos joukkoistettu vertaisarviointimalli vakiintuisi laajempaan käyttöön, arvioijien nimeämistä ei ehkä tarvittaisi, vaan artikkelit voitaisiin ladata esimerkiksi kansallisella tasolla rakennettuun tietokantaan, jonne ilmoittautunut arvioitsijajoukko saisi asiasanojen pohjalta ilmoituksen kiinnostavasta artikkelista, ja jota se voisi sitten kommentoida.

Joukkoistetun arvioinnin toimintamalli muistuttaa etenkin luonnontieteissä varsin yleisiä yhteisöllisen vertaisarvioinnin periaatteita, mutta erotuksena on se, että Ennen ja nytin kokeilussa joukkoistettu vertaisarviointi tapahtuu ennen julkaisua, kun taas yhteisöllinen vertaisarviointi tapahtuu usein julkaisun jälkeen. Ennen ja nytin kokeilussa joukkoistetun vertaisarvioinnin tavoitteena oli paitsi vertaisarvioijien

¹ Jytälä, R. ja Laakso, M. (2019). Selvitys avoimesta vertaisarvioinnista kotimaisen tiede- julkaisemisen kentällä. Tieteellisten seurain valtuuskunnan verkkojulkaisuja 4. (<https://doi.org/10.23847/978-952-599516-9>)

työtaakan vähentäminen jakamalla arviointivastuu useammalle henkilölle myös arvioijien tietopohjan laajentaminen: kun arviointiin osallistuu monta henkilöä, kirjoittajan saamien kommenttien tukena on parhaimmillaan huomattavan laaja tietopohja verrattuna tilanteeseen, jossa arvioijina on kaksi toimituksen valitsemaa henkilöä. Toisaalta tämä kasvattaa toimittajan vastuuta: hänen roolinsa muuttuu enemmänkin moderaattorin rooliksi, ja hänen tehtäväkseen jää keskustelun asiallisuudesta huolehtiminen.

Ennen ja nytin kokeilun yhteydessä niin kirjoittajilta kuin arvioijiltakin kerättiin palautetta kokeiluun liittyen Webropol-kyselyllä. Kokeilu keräsi paljon positiivista palautetta. Kirjoittajan ja vertaisarvioijan mahdollisuutta dialogiin pidettiin kirjoittajan näkökulmasta erinomaisena asiana, ja työn paremman näkyvyyden taas katsottiin motivoivan vertaisarvioijia perusteellisempaan työhön. Kokeilun nähtiin myös ratkaisevan pienen kielialueen ongelmia: ”Kokeilu ja sen aikana käydyt keskustelut ovat kaksitahoisia, joten en ole vahvasti puolesta enkä vastaan. Pidän avoimuutta pienellä kielialueella (kuten suomi) periaatteessa hyödyllisenä, koska tosiasiallisesti tietyn aihepiirin tutkijajoukko on joka tapauksessa niin pieni, että sen keskuudessa ”double-blind” menetelmää ei voi aina pitää edes teoreettisesti uskottavana.”

Yleisesti tiedostettiin myös, että kyseessä oli alkuvaiheen kokeilu. Vielä on moniakkin kehityskohteita. Kaipaamaan jäätiin muun muassa ratkaisua tutkijayhteisön tehokkaampaan sitouttamiseen: kokeiluun valittujen pilottiarvioitsijoiden lisäksi wikialustalle laitettuja artikkeleita ei lopulta kommentoinut kukaan muu. Kyse onkin kokeiluun osallistuneiden näkökulmasta pitkälti keinoista sitouttaa akateeminen yhteisö uuteen toimintamalliin. Käytännöt muuttuvat hitaasti, ja toisaalta monet vertaisarvioijat näkevät uuden vertaisarviointimallin omalta kannaltaan lisärasitetta tuovana, sillä lausunnon laatimisen lisäksi siitä on nyt varauduttava myös keskustelemaan, mikä eittämättä ottaa oman aikansa. Joukkoistamiselementissä kysymyksiä herätti se, miten voitaisiin varmistaa lausujien pätevyys, mikäli toimintamalli leviäisi laajempaan käyttöön. Entä jos referee esittää hyvän idean, jonka kirjoittaja ottaa uuteen versioonsa, kenen ”henkistä omaisuutta” ja ansiota hyvä ajatus sen jälkeen on. Kasvattaako toimintamalli, jossa artikkelit asetetaan julki aikaisessa vaiheessa, ideavarkauden riskiä?

On selvää, ettei yhden lehden yksi numero tarjoa riittävän kattavaa testialustaa, jonka avulla saadaan vastaus kaikkiin kysymyksiin. Olisikin toivottavaa, että testausta voitaisiin jatkaa yhdessä muiden tiedelehtien kanssa, ja sitä kautta kehittää paras mahdollinen toimintamalli.

Toivotan teille mukavia lukuhetkiä numeron parissa!

Olli Kleemola

Valtiotieteiden tohtori, vieraileva päätoimittaja

Lähteet:

Jytilä, R. ja Laakso, M. (2019). Selvitys avoimesta vertaisarvioinnista kotimaisen tiede- julkaisemisen kentällä. Tieteellisten seurain valtuuskunnan verkkojulkaisuja 4. <https://doi.org/10.23847/978-952-599516-9>